

SIYASİ MACƏRALARLA DOLU ÖMRÜN ANLARI**V.S.SULTANLI***

Böyük mütəfəkkir Əhməd bəy Ağaoğlunun doğma övladı olan Səməd Ağaoğlunun (1909–1982) nəsr və memuar yaradıcılığı mühacirət ədəbiyyatının ən maraqlı səhifələrindən birini təşkil etməkdədir. Türkiyənin ədəbi və siyasi mühitində bir zamanlar böyük nüfuz sahibi olmuş bu tanınmış şəxsiyyət haqqında ən mötəbər mətbuat orqanlarında yazılar dərc edilmiş, əsərləri təhlil və tədqiq obyektinə çevrilmişdir.

Səməd Ağaoğlu 1909-cu ildə Azərbaycanda, Bakıda dünyaya gəlmiş, hələ körpə ikən atasının Türkiyəyə mühacirəti ilə ömrünü, taleyini bu ölkəyə bağlamalı olmuşdur. Ankarada hüquq fakültəsini bitirdikdən sonra bir müddət Strasburqda yaşayıb-ışləyən Səməd Ağaoğlu elə bu illərdə yaradıcılığa başlamış, ilk qələm təcrübələrini sınaqdan çıxarmışdır. Sonralar yazıçı Fransada keçən günlərini “Strasburq xatirələri” adlı kitabında əks etdirmişdir.

Türkiyəyə döndükdən sonra bir sıra mühüm dövlət işlərində çalışan Səməd Ağaoğlu üç dəfə millət vəkili seçilmiş, nazir vəzifəsi tutmuşdur. Siyasi baxışlarına görə bir müddət həbs olunan yazıçı, azadlığa buraxıldıqdan sonra ömrünün sonlarına qədər bədii-publisistik yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

Səməd Ağaoğlu 1982-ci ilin avqust ayının 6-da, 73 yaşında dünyasını dəyişmişdir.

Yazıcının bədii irsi əsasən 1944–1965-ci illər arasında nəşr olunmuş “Strasburq xatirələri”, “Zürriyyət”, “Öyrətmən Qafur”, “Böyük ailə”, “Hücrədəki adam”, “Qatırın ölümü” adlı məcmuələrdə toplanmışdır. Bundan əlavə, onun on beşə qədər kitabı çap olunmuşdur ki, (“Aşına üzlər”, “Dostum Menderes”, “Sovet Rusiya imperatorluğu”, “İki partiya arasında fərqlər”, “Demokrat partiya-sının doğuluş və yüksəliş səbəbləri”, “Qüvveyi-milliyə ruhu” və s.) bunlar başlıca olaraq ədəbi-tənqid, siyasi-hüquqi araşdırmalar, xatirələr və səyahətnamələrdən ibarətdir.

Səməd Ağaoğlu dəmir pərdənin hökm sürdüyü ən çətin dövrdə –1967-ci ildə Azərbaycana gəlmiş, yuxarıda adı çəkilən “Sovet Rusiya imperatorluğu” kitabının fəsillərindən birini doğma vətəninə həsr etmişdir.

* Sultanlı Vaqif Soltan oğlu – filologiya elmləri doktoru, BDU-nun Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının professoru.

Səməd Ağaoğlunun yaradıcılığında xüsusi yer tutan və bu gün Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikri üçün aktualıq kəsb edən əsərləri onun xatirələridir. “Babamı xatırlarkən”, “Babamın arkadaşları” və «Həyat bir macərə» adlı üç kitabdan ibarət bu xatirələr Türkiyədə nəşr olunmuşdur, «Babamın arkadaşları» əsəri isə bir neçə il öncə Azərbaycan oxucularına təqdim edilmişdir.

Məlum olduğu kimi, Əhməd bəy Ağaoğlu çətin, ziddiyyətli və mürəkkəb həyat yolu keçmişdir. Lakin bu böyük ədəbi və siyasi şəxsiyyətin ömür yolunun bir çox məqamları indiyədək qaranlıq qalmaqdadır. Bu da onunla bağlıdır ki, ədib sağlığında “Tərcüme-yi-hali acizanəm” adlı kiçik həcmli bioqrafiyasını yazmış (**Bax: Ə.Ağayev. Tərcüme-yi-hali acizanəm, Avtoqraf, RƏİ, Arx.26, Q-14/302 inv. 19769, səh. 3**), ömrünün sonlarında işləməyə başladığı “Altmış yeddi il sonra” adlı xatirələrini isə yarımçıq qoymuşdur. Səməd Ağaoğlunun yazdığına görə, xatirələr üzərində işləmək Əhməd bəyi bərk mütəəssir etdiyi üçün o, bu işi tamamlaya bilməmişdir. Ona görə də indilikdə Əhməd bəy Ağaoğlunun zəngin həyat yolunun, xüsusən bu yolun mühacirətdə keçən qisminin öyrənilməsində Səməd Ağaoğlunun adı çəkilən xatirələri böyük əhəmiyyət daşıyır.

Xatirələrdə bir tərəfdən Əhməd bəy Ağaoğlunun kəşmə-kəşli ömür yolu vərəqlənir, onun yadda qalan səhifələri qabardılır, digər tərəfdən ədibin həyatının ədəbiyyat və siyasətlə bağlı məqamlarına diqqət yetirilir, onun əlaqə və ünsiyyətdə olduğu şəxsiyyətlərdən bəhs edilir. Həmin şəxsiyyətlər içərisində bir zamanlar Türkiyənin Maarif naziri olmuş və 1926-cı ildə Atatürkə sui-qəsdə təqsirləndirilərək Ankarada edam edilmiş Nazim Salonikli, “İttihad və tərəqqi” cəmiyyətinin qurucularından Yusif Akçura, Əlibəy Hüseynzadə, Fransada oxuyarkən tələbəlik illərinin dostu doktor Əsəd paşa, türk ordusunun zabiti, milliyyətçə azərbaycanlı olan İbrahim bəy Cahangirov və başqaları xüsusi yer tutur.

Səməd Ağaoğlunun xatirələrində Əhməd bəyin ən yaxın dostu kimi həyat yoldaşı Sitarə xanımdan bəhs edilir. Müəllif qeyd edir ki, Əhməd bəy ömrünü birdəfəlik siyasətə bağlayaraq, azad mübarizə meydanı əldə etmək üçün Türkiyəyə mühacirət edərəkən həyat yoldaşını əziyyətlərə, məşəqqətlərə düçar etməməkçün ona: “Mən getməyə məcburam. Səni ailəndən, məmləkətindən zorla ayırmaq istəmirəm, istəyirsənsə, qal”, – deyir. Sitarə xanım isə ərinə: “Öluncəyə qədər səninlə bərabər olacağam”, – deyə cavab verir.

Səməd Ağaoğlu xatirələrdə Əhməd bəyin Maltada sürgündə keçən həyatının təsvirinə də geniş yer vermişdir. İki ilə yaxın Maltada ingilislərin əsarətində olan Əhməd Ağaoğlu həyatının ən çətin və məşəqqətli günlərini yaşamağı olmur. Ədibin sürgündə keçən günlərinin onun romantik ruhunda yaratdığı hərc-mərcliyi həyat yoldaşı Sitarə xanıma ünvanlanmış məktubları əks etdirir. Mühüm tarixi dəyərə malik olan həmin məktublar Səməd Ağaoğlunun “Babamın arkadaşları” kitabına əlavə edilmişdir.

Səməd Ağaoğlunun xatirələrində Əhməd bəyin Mustafa Ka-

mal Atatürklə münasibətlərinə də xeyli yer verilmişdir. Qeydl edək ki, Səməd bəyin oğlu Təktaş Ağaoğlu da yaradıcılıqla məşğul olmuş, 1956-cı ildə nəşr olunan “Ölümdən həyata” adlı romanı ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir.

Səməd Ağaoğlunun «Həyat bir macərə» adlı xatirələri ilk dəfə 2003-cü ildə İstanbulda «Kitab yayın evi» tərəfindən çap edilmişdir. Nihal Boztəkinin nəşrə hazırladığı bu əsəri Səməd bəy Qey-səri cəza evində qələmə almışdır. Zəngin faktik materiala və canlı müşahidəyə söykənən əsər ədibin uşaqlıq və gənclik xatirələrini əhatə etməkdədir.

«Həyat bir macərə» adlı xatirələrində Səməd bəy uşaqlıq həyatının ilk çağlarından tutmuş İstiqlal savaşının sonlarınadək olan dövrün canlı mənzərəsi yarada bilmişdir. O, atası Əhməd bəyin, anası Sitarə xanımın, özü də daxil olmaqla ailədəki beş uşağın (Sürəyya, Əbdürrəhman, Tezər, Səməd və Gültəkin) hər birinin xarakter və xasiyyətini olduğu kimi canlandırmağa çalışmışdır.

Xatirədə Əli bəy Hüseynzadə, Ziya Göyaltı, Mustafa Kamal Atatürk, Xalidə Ədib Adıvar, Yusif Aqçura, Kazım Qarabəkir, Yusif Vəzir Çəmənəminli, Behbud bəy Cavanşir və başqaları haqqında verilən məlumatlar maraqlıdır.

Səməd bəyin diqqət yetirdiyi şəxsiyyətlərdən biri də ana tərəfdən qohumu olan, Azərbaycan Cümhuriyyətinin Türkiyədə səfiri vəzifəsində çalışmış yazıçı Yusif Vəzir Çəmənəminlidir. «Bir də Yusif Vəzirov! Annemin bir az uzaq əqrəbələrindən. Bizi görməyə deyil, yeni qurulmuş Azərbaycan Cümhuriyyətinin səfiri olaraq İstanbulla gəlmişdi. Bütün Vəziroğulları ailəsi kimi o da esprili, xoş-söhbət, dadlı bir insandı. Üstəlik orta boyu, qalın qara qaşları, qara gözləri, əsmər, cizgiləri qüvvətli üzüylə gözəl sayıla bilərdi» (səh.94).

Müəllif daha sonra yazır:

«Düşmən çizmələri altında İstanbul yeni Türk dövlətinin bu səfirini həyəcanla bağrına basdı. Azərbaycan özgürlüyü Türklük dünyasının qaranlıqları içində parlamışdı. İstanbulun aydın türkləri matəmlərinin bir təsəllisini də yeni dövlətin bayrağında və onu İstanbulda təmsil edən adamda bulmuşlardı. Nişandaşından Osmanbəy gedən Rumeli caddəsinin sağında, kiçik bir bağça içindəki iki qatlı köşk yazarlar, şairlər, komandanlar, romançılarla dolub daşırdı. Biz də sıx-sıx gedirdik. Annem amcaoğlunun yanında bir az dincəlir, Qarabağın orada qalmış əqrəbələrindən həsretini bir az azaldırdı»(səh.95).

Səməd bəyin xatirələrində Yusif Vəzirin siyasi baxışları haqqında da danışılmış və Atatürkün başçılığı ilə gedən İstiqlal savaşının qələbəsindən sonra Türkiyədən uzaqlaşdırılmasının səbəblərinə aydınlıq gətirilmişdir:

«Yusif bəy iyi salon adamı, əcəmi, bacarıqsız politikaçıydı. Anadoluda başlamış milli mücadiləyə qarşı soyuq davranır, hətta onun kücümşəyən sözləri qəzetələrə keçirdi. Annemin bir kaç dəfə yazdığı uyarılara aldıriş etmədi. Fəqət dostları da yavaş-yavaş

azaldı sonunda, Azərbaycana kommunist idarə gəlincə işsiz, ancaq sığınmış adam olaraq İstanbulda qaldığı zaman səfərin salonları çoxdan boşalmışdı. Səfərdə oturan, həyəcanlı, əl-qol hərəkətləri bol bir baş katiblə gənc gözəl qarisindən başqa kimsəylə görüşmürdü. Zəfərdən sonra Ankaranın İstanbuldan uzaqlaşması üçün ilk işarət verdiyi adamlardan biri də Yusif bəy oldu. Bir daha nə üzünü gördüm, nə ismini eşitdim» (səh.95).

Təəssüf ki, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının qiymətli səhifələrindən birini təşkil edən Səməd Ağaoğlunun zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığı Azərbaycanda hələ də bəzi cüzi istisnalar nəzərə alınmazsa, layiqincə tanındılmamışdır. Zənnimizcə, bu ədəbiyyatşünasları ciddi şəkildə düşündürməlidir.

МОМЕНТЫ ЖИЗНИ ПОЛНЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИМИ ПРИКЛЮЧЕНИЯМИ

В.С.СУЛТАНЛЫ

РЕЗЮМЕ

В статье излагаются некоторые моменты жизни Самеда Агаоглы, сына Ахмед бека Агаоглы.